

Bojana Lobe

Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod – stara praksa v novi preobleki?

POVZETEK: Članek obravnava zadnje čase vse pogosteje tematizirano združevanje oziroma kombinirano uporabo kvalitativnih in kvantitativnih metod v eni sami raziskavi. Čeprav se dozdeva, da je takšen metodološki pristop razmeroma nov, spoznamo, da so čikaški sociologi kot prvi zagovorniki takšnega pristopa že pred dobrim stoletjem združevali statistične metode in študije primerov. Sledi obravnava tako imenovane teze nezdržljivosti različnih filozofskih predpostavk kvalitativnih in kvantitativnih metod, ki je bila povod za vsesplošno nenaklonjenost mešanju metod v osemdesetih letih 20. stoletja. V devetdesetih letih so številni zagovorniki ponudili ustrezne paradigmske rešitve, kar je vodilo v intenziven razvoj področja. Članek v nadaljevanju naredi razloček med triangulacijo kot najpogosteje uporabljenim pojmom za označevanje študij z združenimi metodami in komplementarnostjo. V zaključnem delu so predstavljene tipologije modelov združenih metod, kjer je očitno, da je triangulacija le eden izmed možnih modelov.

KLJUČNE BESEDE: kvalitativne metode, kvantitativne metode, združene metode, integracija, kombinirana uporaba, triangulacija, komplementarnost

»V naslednji petih letih bomo v raziskovanju vsi uporabljali združevanje metod.«

John W. Creswell, Cambridge, julij 2005

1 Uvod

Združevanje kvalitativnih in kvantitativnih metod postaja vse pogosteje uporabljen raziskovalni načrt (ang. research design) v družboslovju, tako na aplikativnem in akcijskem kot tudi na temeljnem znanstvenem področju. Tudi vse več metodoloških učbenikov vsebuje poseben razdelek o mešanju (ang. mixing) oziroma združevanju (ang. combining) kvalitativnih in kvantitativnih metod. Pri tem termina »kvalitativno« in »kvantitativno« običajno odsevata dva pomena: dobesednega in izpeljanega. Pri dobesednem pomenu gre za »tehnike in postopke« raziskovanja, pri izpeljanem pomenu pa za »epistemološke in paradigmske predpostavke« (Howe 1992: 237). Poudariti velja, da pojem združevanje v nekaterih drugih kontekstih označuje zgolj združevanje različnih kvantitativnih metod anketiranja (kot sta ga prvotno uporabila Campbell in Fiske 1959). Terminološka zmeda vlada predvsem zaradi specifične uporabe tega pojma

na področju anketiranja v družboslovnem raziskovanju. V anketni metodologiji namreč termin mešani način (ang. mixed mode) označuje kombinacijo različnih vrst anket, na primer kombinacijo spletne in telefonske ankete.

V relevantni literaturi je mogoče opaziti različna označevanja študij in raziskav, ki združujejo kvalitativni in kvantitativni pristop. Tashakkori in Teddlie (1998) takšne raziskave imenujeta »raziskave mešanih metod« (ang. mixed methods research); Brewer in Hunter (2003) jih naslavljata kot »večmetodne raziskave« (ang. multimethod research); Bryman (2000) jih poimenuje »raziskava z več strategijami« (ang. multi-strategy research); Brannenova (1992b) jih opisuje kot »metodologijo kombiniranih pristopov« (ang. methodology of combined approaches); Patton (1990) jih opredeljuje s terminom »mešana metodologija« (ang. mixed-methodology); Morgan (v tisku) je bolj naklonjen izrazu »združeno raziskovanje« (ang. integrated research), saj meni, da gre običajno za združitev rezultatov raziskave, zbranih s kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami. V pričujočem članku uporabljam oznako »raziskave združenih metod«, ki po mojem mnenju presega enostavno zbiranje različnih vrst podatkov in vsebuje koncept združevanja ali mešanja kvalitativnih in kvantitativnih podatkov (glej tudi Creswell in dr. 2004). Izraz združevanje razumem kot krovno oznako številnih postopkov kombiniranja, mešanja in povezovanja različnih metod.

Združevanje metod je v zadnjih letih izjemno pridobilo na veljavi (De Leeuw 2005). Kljub tezi o nezdržljivosti kvalitativnih in kvantitativnih metod, katere premise bom podrobneje razložila v nadaljevanju, vse več raziskovalcev bodisi implicitno bodisi eksplicitno zagovarja kombiniranje obeh pristopov v eni sami raziskavi. Po skoraj desetletju intenzivnega pisanja o združenih metodah je razprava, ali združevati kvalitativne in kvantitativne metode ali ne, bolj ali manj zaključena. Kljub različnim epistemološkim pristopom in ontološkim pogledom¹ do raziskovanja družbenih pojavov (Giddens 1976; Hughes 1990; Hussey in Hussey 2003; Knights 1992) število družboslovnih znanstvenikov (Brannen 1992b; Bryman 2001; Creswell 1994; Hennessy 1982; Howe 1998; Tashakkori in Teddlie 2003), ki napovedujejo razmah mešanih metod, strmo narašča. Obenem je treba poudariti, da so v preteklosti številni znanstveniki že uspešno združevali oba pristopa v eni sami raziskavi (Gross in dr. 1971; Lacey 1970; Leunbach 1960; Reichardt in Cook 1979; Roethlisberger 1939; Sieber 1973; Thomas in Znanički 1918; Warner in Lunt 1941), kar potrjuje dejstvo, da pri izbiri raziskovalnega pristopa raziskovalec v prvi vrsti izhaja iz raziskovalnega problema, in ne toliko iz svoje paradigmatke pozicije (Hammersley 1992b).

Zgodovina prve uporabe kvalitativnih in kvantitativnih metod v eni sami raziskavi sega v zgodnja desetletja prejšnjega stoletja, intenzivna obravnava in iskanje ustreznih konceptualnih, terminoloških in tehničnih rešitev za združevanje metod pa sta opaznejša šele dobro desetletje. Z naraščajočim zanimanjem raziskovalcev z različnih področij se

1. Ker bom tudi v nadaljevanju članka precej omenjala pojma epistemologija in ontologija, naj na kratko opredelim razliko med njima. Ontologija obravnava splošne lastnosti realnosti, raziskovalcu pa se postavlja vprašanje o tem, kakšna je narava znanega. Epistemologija kot teorija znanja je filozofska osnova za odločanje o tem, katere vrste znanje je legitimno in primerno. Zanima nas odnos med znanjem in raziskovalcem.

pojavi potreba po razjasnitvi določenih ugibanj: Ali je združevanje metod nov pristop v družboslovnem raziskovanju ali gre le za obuditev starih dognanj? Kako združevati kvalitativne in kvantitativne metode v posamezni raziskavi, ki so del povsem različnih epistemoloških okvirov (Howe 1992), znotraj katerih se različno konceptualizirata znanje in družbena realnost (glej Filstead 1979)? Ali je združevanje metod enako kot triangulacija? Namen pričujočega članka je podati odgovore na zastavljena vprašanja in sistematično opredeliti pristop združenih metod, ki v zadnjem času postaja enakovredno kvalitativnemu in kvantitativnemu pristopu (Creswell 2003).

2 Zgodovinski in teoretski nastavki združevanja kvalitativnih in kvantitativnih metod v eni raziskavi

Na splošno med avtorji (Brannen 1992b; Bryman 2000; Creswell 1999; Greene in dr. 1989; Tashakkori in Teddlie 1998; Tashakkori in Teddlie 2003), ki v svojih delih obravnavajo združene metode, prevladuje implicitno soglasje, da sta začetnika koncepta uporabe več različnih metod v eni sami raziskavi Campbell in Fiske (1959). V njuni študiji o psiholoških osebnostnih značilnostih se prvič pojavi oznaka »multi-method«, saj avtorja v svojem modelu uporabita več kvantitativnih metod za ocenjevanje osebnostnih značilnosti (ang. traits) z namenom povečati veljavnost rezultatov. Kljub temu, da njuna študija z načrtom združenih metod vključuje le kvantitativne metode, je po mnenju Tashakkorija in Teddlia (2003: 6) »neizogibno vodila h kasnejšemu razvoju študij, ki kombinirajo kvalitativne in kvantitativne metode«.

2.1 Prispevek čikaške tradicije

Drži, da se po zgledu študije Campbella in Fiskeja (1959) prvič udejani sočasna uporaba kvalitativnih metod v eni raziskavi kot združevanje metod, vendar pa ne le začetke, temveč konkretne študije z združenimi metodami najdemo že dobrih petdeset let prej. V obdobju od 1900 do 1930 let se med čikaškimi sociologi pojavi kar nekaj zagovornikov omenjenega pristopa. Avtor, ki je s svojim delom gotovo vplival nanje, je Heinrich Rickert.² Posploševalno in individualizirano metodo sicer prikaže kot diametralno nasprotni, vendar priznava, da sta metodi v praksi pogosto kombinirani (v Hammersley 1989). Rickertovi ideji sledi Charles Cooley (1930), ki zagovarja kombinirano uporabo statističnih metod in simpatetičnega razumevanja.³ Očitno prizadevanje za proučevanje tako objektivnih kot subjektivnih vidikov družbene realnosti je zaslediti tudi v delu Williama Thomasa, ki skupaj z Znanieckim (1927) v Poljskem kmetu v Ev-

2. Rickert v svojem glavnem delu iz leta 1906 meni, da v znanosti obstajata dve metodi: prva je posploševalna metoda (ang. generalizing method), ki je povezana predvsem z naravoslovjem, vendar pa ni izključno omejena le nanj. Posploševalna metoda je osredotočena predvsem na splošne in skupne značilnosti pojavov. Druga metoda je individualizirana metoda (ang. individualizing method), osredotočena predvsem na posamična dejstva in edinstvene značilnosti pojavov. Posploševalna metoda tako ustreza konceptu kvantitativne metode, individualizirana pa konceptu kvalitativne metode.

3. Pojem simpatetično razumevanje (ang. sympathetic understanding) je podoben konceptu Verstehen.

ropi in Ameriki (ang. *The Polish Peasant in Europe and America*) uporabi kombinacijo etnografskega opazovanja z udeležbo, študije primera in kvantitativne analize vsebine. Kljub temu, da delo ne vsebuje eksplicitnega kombiniranja kvalitativnih in kvantitativnih metod na ravni zbiranja podatkov, smo priča poskusu kombiniranja obeh pristopov na ostalih ravneh raziskovalnega procesa, predvsem pri analizi in interpretaciji.⁴

Najrazpoznavnejši zagovornik uporabe kvalitativnih in kvantitativnih metod iz čikaške tradicije je vsekakor Ernest Burgess, ki po legitimiranju kvalitativne metode študije primera v poznih dvajsetih letih prejšnjega stoletja poudari, da imajo študije primera in statistične metode različne, a komplementarne značilnosti:

Statistične metode in metoda študije primerov niso nasprotujoče si metode; v bistvu so vzajemno komplementarne. Statistične primerjave /ang. *comparisons*/ in povezave /ang. *correlations*/ pogosto nakažejo primere, ki jih proučimo z metodo študije primerov, in dokumentarni materiali nas s tem, ko razkrivajo družbene procese, neizogibno vodijo k bolj ustreznim družbenim kazalnikom /ang. *indices*/. (Burgess 1927: 113.)

Statistične metode so po mnenju Burgessa (1927) osnova za identifikacijo značilnih /ang. *typical*/ primerov, ki jih nato podrobneje proučimo. Kasneje tako pridobljene ugotovitve s statističnimi metodami posplošimo:

Kvantitativne metode obravnavajo v glavnem bolj splošne, zunanje vidike človekovega ravnanja in ... Potrebna pa je še druga, bolj sočutna in pronicljiva metoda za raziskovanje tistega, kar je pod površjem, da lahko opišemo in analiziramo dogajanje v notranjosti človeka. (Burgess 1927: 112.)

Burgessovo (1927) napoved o združljivosti je v začetku sedemdesetih let potrdil tudi Sieber (1973), čigar članek *Integrating Fieldwork and Survey Method* odtlej velja za »zaščitnika« združevanja metod. V njem Sieber oznanja ponovno rojstvo zveze med anketo in etnografskimi metodami:

Združevanje raziskovalnih tehnik v enem projektu odpre velike možnosti za vzajemne koristi v vsaki od treh glavnih faz – načrtu, zbiranju podatkov in analizi. Te skupne koristi niso le kvantitativne (čeprav je očitno, da je več informacij možno zbrati s kombinacijo tehnik), temveč tudi kvalitativne – lahko bi celo rekli, da se je rodil nov stil raziskovanja, ki izhaja iz poroke med anketo in terenskim delom /ang. *fieldwork*/. (Sieber 1973: 1337.)

Kljub temu pa so že Burgessove optimistične napovedi ter splošni pozitivni odnos čikaških sociologov o komplementarnosti kvalitativnih in kvantitativnih metod, pa tudi kasnejše Siebrove ugotovitve postali jabolko spora tako znotraj čikaškega oddelka kot tudi v širši razpravi ameriških sociologov. Za nekatere so jedro spora predstavljala različna epistemološka in ontološka izhodišča metod; drugi so bili mnenja, da gre le za preprosto tehnično vprašanje različnih metodah, ki vsaka s svojimi prednostmi in slabostmi ustreza različnim raziskovalnim problemom.

4. Takšen način mešanja metod sta v zadnjih letih v svojih delih obravnavala predvsem Tashakori in Teddlie (1998; 2003).

2.2 Bitka metod ali paradigatska vojna

Prvi zametki spora med kvalitativno in kvantitativno raziskovalno tradicijo segajo v konec 19. stoletja,⁵ vendar se je metodološka ortodoksnost okrepila šele v šestdesetih letih prejšnjega stoletja (Bryman 2000). Vrhunec je razprava dosegla v osemdesetih in devetdesetih letih. Vse pogosteje je bilo slišati izraz »paradigatska vojna« (ang. paradigmatic war) ali »paradigatski razkorak« (ang. paradigmatic gap) (Brannen 1992b; Bryman 2001; Creswell 1999; Datta 1997; Firestone 1987; Fry 1981; Guba 1990b; Howe 1988; Salomon 1991; Snizek in dr. 1979; Tarrow 1995; Tashakkori in Teddlie 1998). Izraza opredeljujeta nesoglasje med znanstveniki, izhajajočimi iz različnih epistemoloških pozicij, glede združevanja kvalitativnih in kvantitativnih metod. Kritične razprave, ki so osredotočene na omenjena pojava, osvetljujejo dva vidika: epistemološki vidik, ki obravnava vrsto razlik in neujemanj na nivoju epistemoloških in ontoloških predpostavk, ter tehnični vidik, ki se nanaša na neujemanje posameznih raziskovalnih metod.

Glavni oder razprave in polemik o tem, ali so metode, ki izhajajo iz različnih tradicij in so potemtakem vezane na različne raziskovalne paradigme, združljive (ang. compatible) ali ne, je bila revija *Educational Researcher*. Od začetka osemdesetih pa do konca devetdesetih let je bila v njej objavljena vrsta člankov, v katerih avtorji obravnavajo tako imenovano tezo nezdržljivosti (ang. incompatibility thesis). Avtorje po njihovih prispevkih v razpravi načeloma lahko razvrstimo v tri skupine: Prvi so a priori proti združljivosti paradigem in metod (tako imenovani *inkompatibilisti ali puristi*) (McCarthey 1994; Miller 1986; Schrag 1992; Smith 1983; Smith 1997; Smith in Heshusius 1986), saj menijo, da je združevanje nezdržljivih predpostavk o človeški stvarnosti, svetu, znanju in načinu pridobivanja tega znanja nemogoče. Potemtakem je tudi združevanje različnih raziskovalnih paradigem nemogoče. Ostali dve skupini, v nasprotju s prvo, načeloma spodbujata združevanje metod, razlikuje pa se njun filozofski pristop. *Pragmatiki* (Bryman 1984; Bryman 1992; Glassner in Moreno 1989; Howe 1990; Howe 1985; Howe 1988; Howe 1992; Howe 1998; Patton 1990; Reichardt in Cook 1979; Rossman in Wilson 1985; Tashakkori in Teddlie 1998), ki so po svojih prepričanjih o združevanju metod še najbolj podobni čikaškemu pragmatikom, ne zanikajo različnih epistemoloških in ontoloških predpostavk znotraj različnih raziskovalnih paradigem, vendar so zanje te predpostavke medsebojno logično neodvisne, obenem pa različne raziskovalne paradigme razumejo bolj kot »opise, in ne predpise za raziskovalno prakso« (Greene in Caracelli 1997b: 8). Zagovarjajo tako imenovano diktatorstvo raziskovalnega vprašanja (ang. dictatorship of a research question) (Tashakkori in Teddlie 2003: 21), kjer je raziskovalno vprašanje pomembnejše od metode in paradigme, iz katere metoda izhaja. Tretja skupina (Anderson in Herr 1999; Firestone 1987; Firestone 1990; Gage

5. »Methodenstreit« ali bitka metod v letih od 1880 do 1890 je bila eden izmed najbolj znanih sporov med kvalitativno in kvantitativno raziskovalno tradicijo, v katerem sta si bili nasproti postavljeni posploševalna metoda in deduktivni pristop ter individualizirana metoda in induktivni pristop historične šole. Spor je pričel avstrijski ekonomist Menger (Hammersley 1989).

1989; Guba 1990a; Lincoln in Guba 1989; Miller 1998; Phillips 1981; Ragin 1989; Salomon 1991; Skrtic 1990; Tarrow 1995) zavzema *dialektično pozicijo*, ki ne le, da priznava obstoj različnih raziskovalnih paradigem, temveč tudi meni, da so razlike pomembne. Pri tem se opirajo na koncepte, kot so »dvojna hermenevtika« (ang. double hermeneutics) (Giddens 1976), »menjanje referenčnih okvirov« (ang. shifting frames of reference) (Phelan 1987) in »dialektičen prijem« (ang. dialectical tacking) (Geertz 1979). Vsi omenjeni koncepti se nanašajo na kombinirano uporabo različnih metod tako iz postpozitivistične kot tudi iz interpretativne paradigme z namenom doseči izčrpnješe (ang. comprehensive) in bolj pomenljive rezultate, kot bi jih dosegli le z uporabo metod, pripadajočih eni sami paradigmi. Dialektiki menijo, da je pri mešanju metod bistveno upoštevati skladnost posamezne paradigme in znotraj le-teh metodološko skladnost metod.

V temelju različni epistemološki poziciji med pozitivističnim in interpretativnim raziskovanjem (Giddens 1976), med »biti znotraj raziskave« in »zunaj raziskave« (Brannen 1992b; Gummesson 2000), med »raziskavo znotraj« in »raziskavo zunaj« (Evered in Louis 1981), med pozitivističnim in antipozitivističnim znanjem (Knights 1992), med dvema načinoma osmišljanja sveta (Reason in Rowan 1981), med nasprotujočim si kontinuumom dveh skrajnosti – pozitivistične in fenomenološke paradigme (Hussey in Hussey 2003), med pozitivističnimi in humanističnimi metodami (Hughes 1990), med pozitivističnim in konstruktivističnim raziskovanjem (Guba 1990b) sta torej v drugi polovici 20. stoletja krepili historični antagonizem (Sieber 1973) med zagovorniki enega ali drugega pristopa (na eni strani puristi, na drugi pa dialektiki in pragmatiki). Na tehnični ravni se omenjeni razkorak kaže v domnevno diametralno nasprotnih kategorijah, kot sta statistika in študija primera, anketa in antropološko terensko delo, pravi poskus in opazovanje, kvalitativne metode in kvantitativne metode.

2.3 Kako premostiti nepremostljivo

Kljub zgoraj povedanemu se zdi, da je vez med epistemološkimi in ontološkimi predpostavkami ter posameznimi metodami dosti bolj ohlapna, kot se to dozdeva iz paradigmatkih razprav. Filozofski nastavki so v prvi vrsti povezani z različnimi vrstami znanja, in ne toliko z metodami samimi (Morgan, osebna komunikacija). Metode so dosti bolj avtonomne in osvobojene paradigmatkih spon (Bryman 2000: 105), kot trdijo nekateri paradigmatki puristi. Hammersley, na primer, meni (1992a: 39), da je ideja o nasprotujočih si paradigmatih stvar konsenza med tistimi, ki se opredeljujejo za pripadnike ene ali druge paradigme, omejevanje na bodisi kvalitativni bodisi kvantitativni pristop pa opustoši naš raziskovalni prostor. Večino družbenih pojavov lahko proučujemo tako s kvalitativnimi kot s kvantitativnimi metodami. Predmeti našega raziskovanja niso a priori označeni z »Le kvalitativni pristop!«. Kot meni Walker (1985: 16), »na določena vprašanja ne moremo odgovoriti s kvantitativnimi metodami, medtem ko na druga ne moremo odgovoriti s kvalitativnimi metodami«. Snizek (Snizek, Fuhrman in Miller 1979) navaja pomanjkanje trdne povezanosti med epistemološkimi pozicijami in metodami za zbiranje podatkov. Sam je namreč izvedel obširen pregled razprav (1.434) v socioloških revijah, objavljenih med letoma 1950 in 1970, in ugotovil, da ni mogoče

zaznati jasnega vzorca povezav med paradigmatško usmerjenostjo in metodo raziskovanja. Do podobnih ugotovitev sta kasneje prišli tudi Plattova (1986), ki je proučevala odnos med funkcionalizmom in anketno metodologijo, ter Niglasova (2004), ki je po vzoru Snizeka pregledala 48 člankov iz revije *British Educational Research Journal*. Omejevati se s poenostavljenim razlikovanjem med kvalitativnim in kvantitativnim pristopom le zaradi epistemoloških zadržkov lahko vodi v metodološko kratkovidnost? Kot pravi Hammersley (1992a: 51), na ta način spregledamo kompleksnost⁶ odločitve o tem, kateri pristop bomo izbrali. Nabor možnih izborov je mnogo širši, saj ni legitimna le ena kombinacija na videz diametralno nasprotnih dimenzij kvalitativnega in kvantitativnega. Možnih je več kombinacij, pri čemer naj bi predvsem izhajali iz namena raziskave.

Za ilustracijo si oglejmo dve »nekonvencionalni« kombinaciji. Kot primer dialoga na epistemološki ravni vzemimo trditev, da je lahko tudi kvalitativno raziskovanje pozitivistično. Willer in Willer (1973: 59) na primer v svoji knjigi *Systematic Empiricism: Critique of a Pseudoscience* označita opazovanje z udeležbo (ang. *participant observation*) kot enega izmed treh temeljnih empiričnih pristopov zaradi vzpostavljanja zvez med opazovanimi kategorijami. Ravno tako Willis (1980) omenja prikriti pozitivizem (ang. *covert positivism*) v opazovanju z udeležbo in se pri tem navezuje na dejstvo, da raziskovalec vidi subjekt svoje raziskave kot objekt za pridobivanje podatkov. Avtorjev, v katerih delih lahko zasledimo podobno težnjo, je več (na primer Douglas 1976; Rock 1973).

Primer dialoga na tehnični ravni ponazarja trditev, da so tudi kvantitativni podatki v svojem bistvu kvalitativni. Kvalitativni podatki naj bi omogočili raziskovalcu proučevanje pomena in konstrukcije pomena v družbenem življenju. Vendar tudi raziskovalci, ki uporabljajo kvantitativne metode, pogosto trdijo, da proučujejo pomen družbenega vedenja (zakaj ljudje nekaj počno in kaj jim to pomeni). Ilustracija slednjega je znana raziskava Goldthorpa in sodelavcev (Goldthorpe in dr. 1968), v kateri so z anketo proučevali prepričanja in vedenje zaposlenih ter kakšen je pomen dela za industrijske delavce. Kvantitativne metode uporabljajo za zbiranje podatkov pogosto tudi kognitivni socialni psihologi, kljub temu da so predmet njihovih raziskav pogosto razumevanja in pomeni, ki jih ljudje pripisujejo drugim ljudem in vsakdanjemu življenju (Fiske in Taylor 1984).

Nadalje je primer dialoga na tehnični ravni Raginova (Ragin 1989; Rihoux 2006) kvalitativna primerjalna analiza, ki je poskus sinteze kvalitativnega in kvantitativnega pristopa v smislu raziskovalnega načrta oziroma strategije. Cilj takšnega pristopa je združitev poglobljene kvalitativne študije posameznih primerov in analize večjega števila kvantitativnih spremenljivk (Rihoux in Grimm 2006). Namen takšne strategije je po-

6. Hammersley (1992a: 52) navaja različne dimenzije, ki jih vsebujeta pojma kvalitativno in kvantitativno: (1) *kvalitativni proti kvantitativni podatki*; (2) *raziskovanje v naravnem proti raziskovanje v umetnem okolju*; (3) *osredotočenje na pomen proti osredotočenje na vedenje*; (4) *prevzemanje proti zavračanje naravoslovnega modela znanosti*; (5) *induktivni proti deduktivni pristop*; (6) *iskanje kulturnih vzorcev proti iskanje znanstvenih zakonov*; (7) *idealizem proti realizem*. Te dimenzije po njegovem mnenju niso tako povezane, kot se zdi.

globljena analiza manjšega števila primerov, s pomočjo katere ohranimo kompleksnost posameznega primera na eni strani in določen nivo posploševanja na drugi strani. Tako pristop kljub možnosti posploševanja ohranja poglobljeno znanje o posamezni enoti analize.⁷

3 Združevanje, kombinacija, triangulacija?

Ko se končno osvobodimo paradigmatiskih zagat, se pojavijo nova vprašanja o tem, kako nadaljevati. Mnogi raziskovalci pozdravljajo idejo o združenih metodah, vendar je opaziti določeno mero zmešnjave, kar se posebej odraža v poenostavljenem enačenju mešanja metod z znano metodološko metaforo triangulacije metod. Triangulacija je zaradi svojih značilnosti najpogosteje uporabljena tudi za označevanje ostalih načrtov združenih metod. V nadaljevanju si najprej oglejmo koncept triangulacije, nato pa bom napravila razloček med triangulacijo in ostalimi načrti združenih metod.

3.1 Triangulacija kot načrt združenih metod

Poleg tega, da je pojem triangulacija največkrat citirani pojem v družboslovnih metodoloških razpravah (Crano 2000; Erzberger in Kelle 2003), je tudi najpogosteje uporabljeni koncept za označevanje kombinacije kvalitativnih in kvantitativnih metod v eni raziskavi (Bryman 1992: 63). Pojem triangulacija, ki je prvenstveno izposojen iz trigonometrije za kvantitativne psihološke raziskave, sta v družboslovno raziskovanje uvedla Campbell in Fiske (1959), ko sta v že omenjenem članku neodvisno uporabila več merskih postopkov z namenom povečati veljavnost rezultatov. Odtlej družboslovci in družboslovni metodologi radi uporabljajo tako imenovano metaforo triangulacije za označevanje kombinacije različnih metod; nekateri s triangulacijo označujejo poskus povečanja skupne veljavnosti (ang. mutual validation), drugi triangulacijo razumejo kot kombinacijo različnih teoretskih vidikov o proučevanem pojavu (Erzberger in Kelle 2003: 458). Omenjeni dve in še mnoge druge interpretacije priljubljenega koncepta triangulacija nemalokrat vodijo k njegovi napačni uporabi, ko izgubi svoj prvotni in ozko usmerjeni pomen.

Idejo o triangulaciji, kot sta jo predstavila Campbell in Fiske (1959), je najprej povzel Webb s sodelavci (1966), kasneje pa še Denzin (1978). Webb in sodelavci so trdili, da »multiplicirana in izmenična uporaba« (1966: 12) metod pri zbiranju podatkov in njihovi analizi zmanjšuje člen napake ter prispeva k večji notranji in zunanji veljavnosti⁸ rezultatov raziskave. Tako kot Webb in sodelavci je tudi Denzin zagovarjal dejstvo, da je hipoteza, preverjena z več kot le eno metodo, bolj veljavna od tiste, ki je preverjena z eno samo metodo. Vendar pa je šele Denzinova razširjena opredelitev koncepta triangulacije vplivala na njegovo široko uporabo v družboslovni metodologiji. Prvotnemu

7. Več o kvalitativni primerjalni analizi v Lobe (2006).

8. Merski postopek je notranje veljaven, če lahko zanesljivo sklepamo o vzročni povezanosti med odvisno in neodvisno spremenljivko. Zunanja veljavnost je tesno povezana s konceptom posploševanja, saj nas zanima, na katere druge populacije lahko še posplošimo pridobljene rezultate.

poмену triangulacije, ki vključuje le kombinacijo različnih metod in podatkov, je dodal še kombinacijo raziskovalcev in teoretskih vidikov. Denzin (1978: 291–305) torej razlikuje med štirimi vrstami triangulacije: (1) *metodološka triangulacija*, ki vključuje uporabo različnih metod v eni raziskavi ali ponavljajočo se uporabo ene same metode ob različnih priložnostih v eni raziskavi; (2) *triangulacija podatkov*, ki označuje uporabo različnih vrst podatkov (kvalitativnih ali kvantitativnih), ki so zbrani z različnimi ali z eno samo metodo; (3) *triangulacija raziskovalcev* označuje sodelovanje različnih raziskovalcev, ki vsak s svojim specifičnim pogledom in pristopom k raziskovalnemu problemu doprinesejo k analizi in interpretaciji podatkov; (4) *teoretska triangulacija* pa označuje različne teoretske vidike, na podlagi katerih raziskovalci pri proučevanju določenega pojava oblikujejo različne hipoteze.

Koncept triangulacije, kot se uporablja v družboslovnem raziskovanju, temelji na različnih predpostavkah. Nekateri avtorji (Denzin 1978; Jick 1979; Webb, Campbell, Schwartz in Sechrest 1966) menijo, da bistvena predpostavka triangulacije narekuje kombinacijo različnih in neodvisnih merskih postopkov (kvalitativnih in kvantitativnih) v eni sami raziskavi. Greene in McClintock (1985) dodajata še dve predpostavki, ki sta bistveni za dosego glavne predpostavke: kombinacija različnih merskih postopkov naj bi bila namerna in sočasna. Ob tem ne moremo mimo vprašanja, ali potemtakem pri študijah, ki sicer vključujejo zaporedne neodvisne merske postopke, ne moremo govoriti o triangulaciji. Odgovor ponujajo številne študije (Cook 1984; Jick 1979; Kopinak 1999; Lacey 1970), v katerih je triangulacija kot raziskovalna strategija dosežena tako s sočasno kot tudi z zaporedno kombinacijo različnih metod. To potrjuje domnevo, da je triangulacija kot raziskovalna strategija v večji meri določena z namenom kombinacije različnih metod in manj s časovno razporeditvijo uporabe le-teh; torej se je pomembneje vprašati, zakaj kombiniramo različne metode kot kdaj jih kombiniramo.

Kljub dejstvu, da je ideja o triangulaciji kot raziskovalni strategiji padla na plodna tla, saj v splošnem raziskovalcem omogoča povečati veljavnost in skladnost rezultatov raziskave, nekateri avtorji (Bryman 1992; Fielding in Fielding 1986; Hammersley in Atkinson 1983) izpostavljajo morebitne pasti. Bryman (Bryman 1992: 63) na primer izpostavi nekaj pomislekov o tem, zakaj kombinacija kvalitativnih in kvantitativnih metod za dosego večje veljavnosti ni tako neproblematična, kot se zdi na prvi pogled. Kvalitativni in kvantitativni del raziskave, vsak s svojimi specifičnimi prednostmi in slabostmi, se lahko osredotočata na popolnoma različne vidike sicer enakega raziskovalnega problema. Posledično smo soočeni z neskladnimi ali celo nasprotujočimi si kvalitativni in kvantitativni rezultati. To neizogibno vodi k vprašanju o dejanskih implikacijah neskladnosti rezultatov. Erzberger (2003) po drugi strani opozarja, da tudi skladnost rezultatov ne zagotavlja večje veljavnosti, saj so rezultati obeh metod morebiti skladni zato, ker so »napačni« ali »pravilni« na podoben način. Naslednji sklop kritik se naslanja na že predhodno omenjeno razpravo o epistemološkem razkoraku me kvalitativnimi in kvantitativnimi metodami. Fielding in Fielding (1986: 31) označita predpostavko, da kombinacija različnih metod že kot takšna prispeva k povečani veljavnosti raziskave, kot naivno. Menita namreč, da raziskovalci pogosto napačno predpostavljajo le pozitiven učinek kombiniranih metod, pri tem pa pozabijo

na epistemološki in ontološki razkorak med njimi. Posledično uporaba različnih metod »dejansko poveča možnost napake« (Fielding in Fielding 1986: 31).

Triangulacija, čeprav najpogosteje omenjena, pa vendarle ni edina oblika kombiniranja kvalitativnih in kvantitativnih metod. Kljub temu, da v številnih primerih kombiniranja obstaja očitna težnja zbiranja neodvisnih sklopov kvalitativnih in kvantitativnih podatkov, poznamo tudi primere (na primer Gross, Bernstein in Giacquinta 1971; Sieber 1973; Whyte in Alberti 1976), v katerih se oba pristopa prepletata in dopolnjujeta. Triangulacija kot načrt združenih metod je le eden izmed možnih načinov in načel mešanja metod.

3.2 Komplementarna uporaba kvalitativnih in kvantitativnih metod

Komplementaren način kombiniranja kvalitativnih in kvantitativnih metod nam odpira možnosti za bolj celostni pristop k merjenju, analizi in interpretaciji. Komplementarnost kot načelo mešanja metod so omenjali že Cooley, Thomas in Znaniecki in Burgess, ko so izpostavili različne, pa vendar dopolnjujoče si lastnosti kvalitativne metode študije primera in statističnih metod (na primer ankete). Za ilustracijo naj omenim študijo Kumarovskyjeve (1967), ki je uporabila komplementarno kombinacijo kvalitativne in kvantitativne metode, pri čemer je kvalitativni del služil kot dopolnitev kvantitativni študiji o zakonskih zvezah med delavci z modrimi ovratniki:

Ena od nalog študij primerov je ta, da izpostavijo *pojasnjevalne znake* /ang. explanatory clues/ za *empirična posploševanja* /ang. empirical generalisations/, izhajajoča iz kvantitativnih tehnik. V nedavnih raziskavah smo namreč naleteli na presenetljive povezave, za katere raziskovalci niso našli nobenih logičnih osnov. (Komarovsky 1967: 349; poudarki B. L.)

Avtorica v zgorjem citati izpostavi moč kvalitativnih podatkov pri interpretaciji in pojasnjevanju kvantitativnih podatkov. Bistvo koncepta komplementarne uporabe kvalitativnih in kvantitativnih metod je kombinacija le-teh z namenom proučiti različne raziskovalne probleme v eni raziskavi ali pa različne vidike enega raziskovalnega problema (Brannen 1992a: 12). V nasprotju s triangulacijo, kjer običajno pričakujemo, da so različni sklopi podatkov med seboj konsistentni in združljivi, pri komplementarnosti ravno različnost omogoča bolj podrobno osvetlitev raziskovalnih problemov in poglobljene rezultate. Kvalitativni (eksplorativni) del lahko služi pri oblikovanju hipotez, ki jih kasneje na primer preverimo s kvantitativnim (konfirmatornim) delom. Kvantitativni del obenem omogoča posplošenje kvalitativnih izsledkov. Kot menita Campbell in Holland (2005: 5), se deskriptivni kvantitativni del, ki omogoča analitično širino, ter kvalitativni del, s katerim pridobimo bolj »bogate« in poglobljene rezultate, odlično dopolnjujeta. Carvalho in White (1997: 18) sta opisala različne načine kombiniranja metod, ki se med seboj razlikujejo glede na namen. Namen triangulacije je tako izboljšati veljavnost merskega postopka (ang. measurement), medtem ko je namenov za zaporedno kombinacijo (ang. sequencing), kot avtorja poimenujeta komplementarno uporabo, več. Podatki ene metode lahko preiskujejo (ang. examining), pojasnjujejo (ang. explaining) in/ali obogatijo (ang. enriching) podatke, zbrane z drugo metodo.

Ideja o komplementarnosti je podstat mnogim študijam, ki kombinirajo kvalitativne in kvantitativne metode. Kljub temu je zaznati težnjo, da so takšne študije označene

kar kot »triangulacija«. V naslednjem razdelku si na kratko oglejmo tipologije načrtov združenih metod, iz katerih je posredno razvidno, da je triangulacija le eden izmed možnih načinov in namenov mešanja metod.

3.3 Tipologije načrtov mešanja kvalitativnih in kvantitativnih metod

Raziskovalci, ki svoje delo posvečajo razvoju združenih metod, so vpeljali in predstavili različne tipologije načrtov združenih metod. Argumentacija tega je večplastna. Kot menita Tashakkori in Teddlie (2003: 26), oblikovanje tipologije načrtov združenih metod omogoča organizacijsko strukturo področja. Nadalje pripomorejo k legitimaciji področja, saj ponujajo primere raziskav, katerih raziskovalni načrti se jasno razlikujejo od kvalitativnih in kvantitativnih raziskovalnih modelov. Tipologije ravno tako pripomorejo k vzpostavitvi in ohranjanju skupnega jezika ter osnovnih značilnosti področja. S pomočjo uveljavljenih tipologij se raziskovalci lažje odločijo, kateri načrt združenih metod najbolj ustreza potrebam njihove raziskave. Obstajajo namreč različne dimenzije, na podlagi katerih je možno razlikovati med posameznimi načrti združenih metod (na primer namen raziskave, paradigmatški okvir itd.).

Prvo tipologijo so predstavili Greene in sodelavci (1989), razvili pa so jo na podlagi pregleda velikega števila raziskav z združenimi metodami. Kot razlikovalni kriterij razvrščanja načrtov združenih metod je veljal namen oziroma značilnosti posameznega načrta združenih metod. Omenjeni tipologiji je sledila tipologija Morsove (1991), temelječa na dveh kriterijih: zaporedje zbiranja podatkov in prednost posameznega pristopa. Leta 1998 je David Morgan izoblikoval dva odločitvena kriterija: zaporedje zbiranja podatkov (torej sočasno ali zaporedno) in prioriteta podatkov (bodisi prednost kvalitativnih pred kvantitativnimi ali obratno). Tashakkori in Teddlie (1998) sta v razvoju tipologij stopila korak naprej in oblikovala tipologijo načrtov združenih metod (ang. mixed methods designs) ter načrtov združenih modelov (ang. mixed model designs). Razlikovalni kriterij, ki sta ga uporabila, temelji na postopku raziskovanja oziroma na metodi. Načrti združenih metod so tisti, ki združujejo kvalitativne in kvantitativne pristope v posamezni raziskavi (Tashakkori in Teddlie 1998: 18). Načrti združenih modelov so po mnenju avtorjev bistveno drugačni, saj te študije združujejo kvalitativne in kvantitativne pristope na različnih stopnjah raziskovalnega procesa.⁹

Avtor, ki je pomembno zaznamoval razvoj združenih metod kot novega raziskovalnega pristopa, je bil gotovo tudi John Creswell. Leta 2002 je v publikaciji *Educational Research: Planning, Conducting and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, leto kasneje pa še v knjigi *Research design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches* poskušal združevanje metod umestiti kot enakovreden raziskovalni načrt ob bok kvalitativnim in kvantitativnim raziskovalnim načrtom. Creswell je naredil tipologijo treh združenih raziskovalnih načrtov: triangulacije (ang. triangulation), pojasnjevalnega načrta (ang. explanatory design) in eksploratornega načrta (ang. exploratory design),

9. Avtorja razlikujeta med tremi stopnjami raziskovalnega procesa: eksplorativna/konfirmativna narava raziskovanja, kvalitativni/kvantitativni podatki in statistične analize in sklepanje/kvalitativne analize/sklepanje. Načrti mešanih metod naj bi pomenili združevanje metod le na drugi stopnji (torej pri zbiranju podatkov), načrti mešanih modelov pa na vseh treh stopnjah.

kar je sicer dopolnjena različica prvotne tipologije, objavljene leta 1999. Tipologije omenjenih avtorjev (Greene in Caracelli 1997a; Morgan 1998; Morse 1991; Patton 1990; Tashakkori in Teddlie 1998) ob natančnejšem pregledu v osnovi spominjajo na Creswellove enostavne tipe. Kasneje so Creswell in sodelavci (Creswell in dr. 2003: 222) pri izbiri najustrežnejšega raziskovalnega načrta poudarjali štiri glavne kriterije: prva dva kriterija sta vsebinsko enaka Morganovima dvema kriterijema. Avtorji dodajo še nivo kombinacije (že pri oblikovanju raziskovalnega vprašanja, pri zbiranju podatkov, pri analizi ali pri interpretaciji) in teoretski vidik (teoretsko ozadje raziskave).

Tabela 1: Klasifikacija kriterijev za osnovanje tipologij načrtov združenih metod.

Avtor	Kriterij
Greene in dr. (1989)	– namen, značilnost modela
Morse (1991)	– zaporedje zbiranja podatkov – teža posameznega pristopa
Morgan (1998)	– zaporedje zbiranja podatkov – prioriteta podatkov
Tashakkori in Teddlie (1998)	– postopek raziskovanja
Creswell in dr. (2003)	– implementacija zbiranja podatkov – prioriteta kvalitativnih ali kvantitativnih metod – nivo kombinacije – teoretski vidik

Na podlagi omenjenih kriterijev so Creswell in sodelavci (2003: 223–230) opredelili šest osnovnih tipov načrtov združenih metod: zaporedni pojasnjevalni načrt (ang. sequential explanatory design), zaporedni eksploratorni načrt (ang. sequential exploratory design), zaporedni transformativni načrt (ang. sequential transformative design), sočasni triangulacijski načrt (ang. concurrent triangulation design), sočasni umeščeni načrt (ang. concurrent nested design) in sočasni transformativni načrt (ang. concurrent transformative design).

Na kratko si oglejmo potek in namen mešanja metod za posamezne od šestih osnovnih načrtov. *Zaporedni pojasnjevalni načrt* je najenostavnejši izmed načrtov. Študija s takšnim načrtom se običajno prične z zbiranjem in analizo kvantitativnih podatkov, temu pa sledi še zbiranje in analiza kvalitativnih podatkov. Metodi sta združeni šele v fazi interpretacije, kjer kvalitativni rezultati služijo za dodatno razlago in interpretacijo kvantitativnih rezultatov. *Zaporedni eksploratorni načrt* je podoben prvemu, le da se študija prične s kvalitativno fazo zbiranja in analize podatkov. Načrt je primeren za testiranje teorij in izsledkov kvalitativne faze ter za posploševanje kvalitativnih rezultatov na različne vzorce proučevane populacije. *Zaporedni transformativni načrt* vključuje dve različni fazi zbiranja in analize podatkov, ki si sledita, začenši s kvalitativnim ali kvantitativnim delom. Tako kot pri prvih dveh načrtih tudi pri tem združevanje rezultatov nastopi šele v fazi interpretacije. Za razliko od prejšnjih dveh pa je v tem načrtu jasn teoretski vidik, ki narekuje potek študije, bistven. Teoretski vidik v obliki teoretičnega okvira ali specifične ideologije je pomembnejši pri usmerjanju raziskave kot metode.

Namen je torej uporaba metod, ki kar najbolj služijo teoretskemu vidiku raziskovalca. *Sočasni triangulacijski načrt* je najbolj prepoznaven med šestimi osnovnimi načrti (Creswell in dr. 2003: 229). Izberemo ga takrat, ko želimo z uporabo rezultatov ene metode podpreti in potrditi rezultate druge metode ter tako povečati skupno veljavnost rezultatov. Zbiranje in analiza podatkov posamezne raziskave poteka sočasno in neodvisno, združevanje nastopi šele v fazi interpretacije. *Sočasni umeščeni načrt* prav tako predvideva sočasno zbiranje in analizo podatkov obeh metod, vendar za razliko od triangulacijskega načrta vključuje obširno (prevladujočo) bodisi kvantitativno ali kvalitativno fazo z umeščenim manjšim kvalitativnim ali kvantitativnim delom. Z umeščeno metodo poskušamo odgovoriti na raziskovalna vprašanja ali dele posameznega vprašanja, ki jih s prevladujočo metodo težje naslovimo. Podatki obeh metod so združeni že med analizo. Namen takšnega načrta je dodati širino ali globino rezultatom prevladujoče metode. Zadnji, *sočasni transformativni načrt* je načeloma enak zaporednemu transformativnemu načrtu, le da zbiranje in analiza podatkov obeh metod poteka sočasno.

4 Sklep

Naklonjenost kombinirani uporabi kvalitativnih in kvantitativnih metod v eni sami raziskavi je mogoče zaslediti že med čikaškimi sociologi, ki so stoletje nazaj izpostavljali komplementarne značilnosti statističnih metod in študije primera, kot jih je na primer poimenoval Burgess (1927). Campbell in Fiske (1959) sta nekoliko kasneje s svojim delom in večmetodnim pristopom spodbudila eksplicitno tematizacijo in razvoj raziskovalnega področja, ki v zadnjih letih postaja vse bolj priljubljena alternativa »kvantitativnemu« in »kvalitativnemu« raziskovalnemu področju. Kljub znatnim sporom glede (ne)združljivosti kvalitativnih in kvantitativnih metod, ki so izbruhnili predvsem v sredini osemdesetih let 20. stoletja, so mnogi raziskovalci dokazali smotrnost kombinirane uporabe obojih. Snizek (1979), Niglas (2004) in Platt (1986) so v svojih študijah prišli do spoznanj, da ne obstaja trdna povezanost med epistemološkimi pozicijami in metodami za zbiranje podatkov. Vendar je po mnenju raziskovalcev, ki zavzemajo dialektično pozicijo, pri spletnju metod bistveno upoštevanje integritete posamezne paradigme in znotraj teh metodološko skladnost metod. To odpira obširen horizont možnih dialogov tako na epistemološki kot na tehnični ravni.

Pri združevanju metod, kot kaže razprava v tretjem poglavju, lahko uporabimo različne oblike in namene, od vsesplošno znane in najpogosteje omenjane triangulacije do različnih oblik komplementarnosti. Triangulacija kot namen in načrt združenih metod raziskovalcu omogoča povečati veljavnost raziskave, saj se kvalitativni in kvantitativni podatki med seboj bodisi potrjujejo ali pa izključujejo. Komplementarnost je mnogo manj znana različica združenih metod, v okviru katere raziskovalec želi pojasniti, dopolniti, razložiti in obogatiti rezultate ene metode z rezultati druge metode. Vodilni avtorji s področja združenih metod so opredelili šest osnovnih načrtov, katerih tako kriteriji za izbiro kot tudi nameni in cilji se med seboj razlikujejo. V večini načrtov je zaslediti logiko komplementarnosti, kar kaže na potrebo po tem, da se pri opredelitvi študij z združenimi metodami upošteva vsebinska razlika med komplementarnostjo in

triangulacijo, odnos med pojmom triangulacija in združevanjem metod pa označi kot hierarhičnega, kar pomeni, da je triangulacija le eden izmed možnih načrtov združenih metod. Naj zaključim z začetkom: Združevanje metod, kot meni Creswell, bo preplavilo raziskovalne bregove, saj v izvedbo raziskave vnaša inovativnost, celostnost in poglobljenost. Kljub temu velja opozoriti, da takšen pristop ni le enostaven seštevek ene in druge metode, pač pa od raziskovalca terja dobršno mero premišljenosti, utemeljenosti in nenazadnje ustrezen raziskovalni problem. Še vedno ostajajo raziskovalni problemi, ki jih je smotrneje proučiti le s kvalitativnimi ali pa s kvantitativnimi metodami. Združevanje metod naj bi v prvi vrsti izhajalo iz ciljev in namena raziskave, kajti združevanje oziroma integracija metod per se lahko zaradi uporabe dveh različnih metod podvoji časovne in izvedbene stroške, poveča merske napake in vodi v skupek raziskovalčevih frustracij. Raziskovalci bi morali natančno poznati prednosti in slabosti vseh metod, ki jih v takšnem pristopu uporabijo, ter jih združiti na način, da se metode vzajemno oplemenitijo.

Literatura

- Andreson, G. L., in Herr, K. (1999): The New Paradigm Wars: Is There Room for Rigorous Practitioner Knowledge in Schools and Universities. *Educational Researcher*, 28 (5): 12–21 + 40.
- Brannen, J. (1992a): Combining qualitative and quantitative approaches: an overview. V J. Brannen (ur.): *Mixing methods: qualitative and quantitative research*: 3–37. Aldershot: Avebury.
- Brannen, J. (ur.) (1992b): *Mixing methods: qualitative and quantitative research*. Aldershot: Avebury.
- Brewer, J., in Hunter, A. (2003): *Foundations of multimethod research: synthesizing styles*. London: SAGE Publications.
- Bryman, A. (1984): The Debate about Quantitative and Qualitative Research: A Question of Method or Epistemology? *The British Journal of Sociology*, 35 (1): 75–92.
- Bryman, A. (1992): Quantitative and qualitative research: further reflection on their integration. V J. Brannen (ur.): *Mixing methods: qualitative and quantitative research*: 57–80. Aldershot: Avebury.
- Bryman, A. (2000): *Quantity and quality in social research*. London: Unwin Hyman.
- Bryman, A. (2001): *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Burgess, E. W. (1927): Statistics and case studies as methods of sociologica research. *Sociology and Social Research* (12): 103–120.
- Campbell, D. T., in Fiske, D. W. (1959): Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin* (54): 297–318.
- Campbell, J., in Holland, J. (2005): *Methods in development research: combining qualitative and quantitative approaches*. Rugby: ITDG Publishing.
- Carvalho, S., in White, H. (1997): Combining the Qualitative and Quantitative Approaches to Poverty Measurement and Analysis. *The Practice and the Potential*. World Bank – Technical Papers (366). Dostopno prek: <http://ideas.repec.org/p/fth/wobate/366.html> (22. 3. 2006).

- Cook, J. A. (1984): Influence of gender on the problems of parents of fatally ill children. *Journal of Psychosocial Oncology*, 2 (1): 71–91.
- Cooley, C. H., 1864–1929 (1930): *Sociological theory and social research, being selected papers of*. New York: H. Holt and company [c1930].
- Crano, W. D. (2000): The Multitrait-Multimethod Matrix as Synopsis and Recapitulation of Campbell's Views on the Proper Conduct of Social Inquiry. V L. Bickman (ur.): *Research design: Donald Campbell's legacy*: 37–62. London: SAGE.
- Creswell, J. W. (1994): *Research design: qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks; London: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (1999): *Mixed-Method Research: Introduction and Application*. V G. J. Cizek (ur.): *Handbook of Educational Policy*: 455–472. San Diego; London: Academic.
- Creswell, J. W. (2003): *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks; London: Sage.
- Creswell, J. W., in dr. (2003): *Advanced mixed methods research designs*. V A. Tashakkori in C. Teddlie (ur.): *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*: 209–240. Thousand Oaks; London: SAGE Publications.
- Creswell, J. W., Trout, S., in Barbuto, J. E., jr (2004): *A Decade of Mixed Methods Writings: A Retrospective*.
- Datta, L.-e. (1997): *A Pragmatic Basis for Mixed-Method Design*. V J. C. Greene in V. J. Caracelli (ur.): *Advances in mixed-method evaluation: the challenges and benefits of integrating diverse paradigms*: 33–46. San Francisco: Jossey-Bass.
- De Leeuw, E. D. (2005): *To Mix or Not to Mix Data Collection Modes in Surveys*. *Journal of Official Statistics*, 21 (2): 233–255.
- Denzin, N. K. (1978): *The research act: a theoretical introduction to sociological methods*. New York; London: McGraw-Hill.
- Douglas, J. D. (1976): *Investigative social research: individual and team field research*. Beverly Hills; London: Sage Publications.
- Erzberger, C., in Kelle, U. (2003): *Making inference in mixed methods: the rules of integration*. V A. Tashakkori in C. Teddlie (ur.): *Handbook of Mixed Methods in social and behavioral research*. Thousand Oaks; London: Sage.
- Evered, R., in Louis, M. R. (1981): *Alternative perspectives in the organizational sciences: »inquiry from the inside« and »inquiry from the outside«*. *Academy of Management Review* (6): 385–395.
- Fielding, N. G., in Fielding, J. L. (1986): *Linking data*. Beverly Hills: Sage.
- Filstead, W. J. (1979): »Qualitative methods: a needed perspective in evaluation research«. V T. D. Cook in S. C. Reichardt (ur.): *Qualitative and Quantitative Methods in Evaluation Research*: 33–48. Beverly Hills: Sage.
- Firestone, W. A. (1987): *Meaning in Method: The Rhetoric of Quantitative and Qualitative Research*. *Educational Researcher*, 16 (7): 16–21.
- Firestone, W. A. (1990): *Accommodation: Toward a Paradigm-Praxis Dialectic*. V E. G. Guba (ur.): *The Paradigm dialog*. Newbury Park; London: Sage Publications.
- Fiske, S. T., in Taylor, S. E. (1984): *Social cognition*. Reading: Addison-Wesley Pub. Co.
- Fry, G. C., Supang, Chantavanich, A. (1981): *Merging Quantitative and Qualitative Research Techniques: Toward a New Research Paradigm*. *Anthropology & Education Quarterly*, 12 (2): 145–158.

- Gage, N. L. (1989): The Paradigm Wars and Their Aftermath: A »Historical« Sketch of Research on Teaching since 1989. *Educational Researcher*, 18 (7): 4–10.
- Geertz, C. (1979): From the Native's Point of View: On the Nature of Anthropological Understanding. V P. Rabinow in W. M. Sullivan (ur.): *Interpretive social science: a reader*. Berkeley; London: University of California Press.
- Giddens, A. (1976): *New rules of sociological method: a positive critique of interpretative sociologies*. London: Hutchinson.
- Glassner, B., in Moreno, J. D. (ur.) (1989): *The Qualitative-quantitative distinction in the social sciences*. Dordrecht; Boston: Kluwer Academic.
- Goldthorpe, J. H., in dr. (1968): *The Affluent worker: industrial attitudes and behaviour*. University Press: Cambridge.
- Greene, J. C., in Caracelli, V. J. (ur.) (1997a): *Advances in mixed-method evaluation: the challenges and benefits of integrating diverse paradigms*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene, J. C., in Caracelli, V. J. (1997b): *Defining and Describing the Paradigm Issue and Mixed-Method Evaluation*. V J. C. Greene in V. J. Caracelli (ur.): *Advances in mixed-method evaluation: the challenges and benefits of integrating diverse paradigms: 5–17*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., in Graham, W. F. (1989): *Toward a Conceptual Framework for Mixed-Method Evaluation Designs*. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11 (3): 255–274.
- Greene, J. C., in McClintock, C. (1985): *Triangulation in evaluation: Design and analysis issues*. *Evaluation Review* (9): 523–545.
- Gross, N., Bernstein, M., in Giacquinta, J. B. (1971): *Implementing organizational innovations: a sociological analysis of planned educational change*. New York; London: Harper and Row.
- Guba, E. G. (1990a): *The alternative paradigm dialog*. V E. G. Guba (ur.): *The Paradigm dialog*. Newbury Park; London: Sage Publications.
- Guba, E. G. (1990b): *The Paradigm dialog*. Newbury Park; London: Sage Publications.
- Gummesson, E. (2000): *Qualitative methods in management research*. Thousand Oaks; London: SAGE.
- Hammersley, M. (1989): *The dilemma of qualitative method: Herbert Blumer and the Chicago tradition*. London: Routledge.
- Hammersley, M. (1992a): *Deconstructing the qualitative-quantitative divide*. V J. Brannen (ur.): *Mixing methods: qualitative and quantitative research: 39–55*. Aldershot: Avebury.
- Hammersley, M. (1992b): *What's wrong with ethnography? Methodological explorations*. London: Routledge.
- Hammersley, M., in Atkinson, P. (1983): *Ethnography: principles in practice*. London: Tavistock.
- Hennessy, M. (1982): *The End of Methodology? A Review Essay on Evaluation Research Methods*. *The Western Political Quarterly*, 35 (4): 606–612.
- Howe, K. E., Margaret (1990): *Standards for Qualitative (And Quantitative) Research: A Prolegomenon*. *Educational Researcher*, 19 (4): 2–9.
- Howe, K. R. (1985): *Two Dogmas of Educational Research*. *Educational Researcher*, 14 (8): 10–18.
- Howe, K. R. (1988): *Against the Quantitative-Qualitative Incompatibility Thesis or Dogmas Die Hard*. *Educational Researcher*, 17 (8): 10–16.

- Howe, K. R. (1992): Getting over the Quantitative-Qualitative Debate. *American Journal of Education*, 100 (2): 236–256.
- Howe, K. R. (1998): The Interpretive Turn and the New Debate in Education. *Educational Researcher*, 27 (8): 13–20.
- Hughes, J. A. (1990): The philosophy of social research. London: Longman.
- Hussey, J., in Hussey, R. (2003): Business research: a practical guide to undergraduate and post-graduate students. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jick, T. D. (1979): Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action. *Administrative Science Quarterly*, 24 (4): 602–611.
- Knights, D. (1992): Changing Spaces: the Disruptive Impact of a New Epistemological Location for the Study of Management. *Academy of Management Review* (17): 514–536.
- Komarovsky, M. (1967): Blue collar marriage. New York: Vintage Books.
- Kopinak, J. K. (1999): The Use of Triangulation in a Study of Refugee Well-Being. *Quality & Quantity*, 33 (2): 169–183.
- Lacey, C. (1970): Hightown Grammar: the schools as a social system. Manchester: Manchester University Press.
- Leunbach, G. (1960): On Quantitative Methods for Qualitative Data. *Acta sociologica*, 5 (3): 144.
- Lincoln, Y. S., in Guba, E. G. (1989): Let Whoever is Without Dogma Cast the First Stone. *Educational Researcher*, 18 (2): 22.
- Lobe, B. (2006): Mixing qualitative and quantitative methods in the environment of new information-communication technologies. Ljubljana. Fakulteta za družbene vede.
- McCarthy, S. J. (1994): Response to Rowe: Aligning Methods to Assumptions. *Reading Research Quarterly*, 29 (3): 248–249.
- Miller, S. (1986): Some Comments on Keeping the Quantitative-Qualitative Debate Open. *Educational Researcher*, 15 (9): 24–25.
- Miller, S. M. N., Wilson, M., in Moore, M. T. (1998): Caught in the Paradigm Gap: Qualitative Researchers' Lived Experience and the Politics of Epistemology. *American Educational Research Journal*, 35 (3): 377–416.
- Morgan, D. L. (1998): Practical strategies for combining qualitative and quantitative methods: Application to health research. *Qualitative Health Research* (8): 362–376.
- Morgan, D. L. (v tisku): Integrating Qualitative and Quantitative Methods. Thousand Oaks: Sage.
- Morse, N. M. (1991): Approaches to qualitative-quantitative methodological triangulation. *Nursing research*, 40 (1): 120–123.
- Niglas, K. (2004): The combined use of qualitative and quantitative methods in educational research. Tallinn: Tpu Kirjastus.
- Patton, M. Q. (1990): Qualitative evaluation and research methods. Newbury Park: Sage.
- Phelan, P. (1987): Compatibility of Qualitative and Quantitative Methods: Studying Child Sexual Abuse in America. *Education and Urban Society*, 20 (1): 35–41.
- Phillips, D. P. (1981): The Complementary Virtues of Qualitative and Quantitative Research: Reply to Altheide. *Journal of Social Forces*, 60 (2): 597.
- Platt, J. (1986): Functionalism and the survey: the relation of theory and method. *Sociological Review*, 34 (3): 501–536.

- Ragin, C. C. (1989): *The comparative method: moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Berkeley; London: University of California Press, c1987 (1989).
- Reason, P., in Rowan, J. (ur.) (1981): *Human inquiry: a sourcebook of new paradigm research*. Chichester: Wiley.
- Reichardt, C. S., in Cook, T. D. (1979): *Beyond qualitative versus quantitative methods*. V T. D. Cook in C. S. Reichardt (ur.): *Qualitative and quantitative methods in evaluation research: 7–32*. Beverly Hills, CA: SAGE.
- Rihoux, B. (2006): *Qualitative Comparative Analysis (QCA) and related systematic comparative methods: recent advances and remaining challenges for social science research*. *International Sociology*, 21 (5): 679–706.
- Rihoux, B., in Grimm, H. (2006): *Innovative comparative methods for policy analysis: beyond the quantitative-qualitative divide*. New York: Springer.
- Rock, P. (1973): *Phenomenalism and essentialism in the sociology of deviance*. *Sociology*, 7 (1): 17–29.
- Roethlisberger, F. J. (1939): *Management and the worker*. Cambridge: Harvard U. P.
- Rossman, G. B., in Wilson, B. L. (1985): *Numbers and Words: Combining Qualitative and Quantitative Methods in a Single Large Scale Evaluation Study*. *Evaluation Review* (9): 627–643.
- Salomon, G. (1991): *Transcending the Qualitative-Quantitative Debate: The Analytic and Systemic Approaches to Educational Research*. *Educational Researcher*, 20 (6): 10–18.
- Schrag, F. (1992): *In Defense of Positivist Research Paradigms*. *Educational Researcher*, 21 (5): 5–8.
- Sieber, S. D. (1973): *The Integration of Fieldwork and Survey Method*. *American Journal of Sociology*, 78 (6): 1335–1359.
- Skrtric, T. M. (1990): *Social Accomodation: Toward a Dialogical Discourse in Educational Inquiry*. V E. G. Guba (ur.): *The Paradigm dialog*. Newbury Park; London: Sage Publications.
- Smith, J. K. (1983): *Quantitative versus Qualitative: An Attemp to Clarify the Issue*. *Educational Researcher*, 12 (3): 6–13.
- Smith, J. K. (1997): *The Stories Educational Researchers Tell about Themselves*. *Educational Researcher*, 26 (5): 4–11.
- Smith, J. K., in Heshusius, L. (1986): *Closing down the Conversation: The End of the Quantitative-Qualitative Debate among Educational Enquirers*. *Educational Researcher*, 15 (1): 4–12.
- Snizek, W. E., Fuhrman, E. R., in Miller, M. K. (1979): *Contemporary issues in theory and research: a metasociological perspective*. London: Aldwych Press Ltd.
- Tarrow, S. (1995): *Bridging the Quantitative-Qualitative Divide in Political Science*. *American Political Science Review*, 89 (2): 471–474.
- Tashakkori, A., in Teddlie, C. (1998): *Mixed methodology: combining qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Tashakkori, A., in Teddlie, C. (ur.) (2003): *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. Thousand Oaks; London: SAGE Publications.
- Thomas, W. I., in Znaniecki, F. (1927): *The Polish Peasant in Europe and America*. New York: Knopf.
- Thomas, W. I. A. Z., in Znaniecki, F. W. (1918): *The Polish Peasant in Europe and America: monograph of an immigrant group* (5). Richard G. Badger: Boston.
- Walker, R. L. (1985): *Applied qualitative research*. Aldershot: Gower.

- Warner, W. L., in Lunt, P. S. (1941): *The social life of a modern community*. New Haven: Yale U. P.
- Webb, E. J., in dr. (1966): *Unobtrusive measures: nonreactive research in the social sciences*. Chicago: Rand McNally & Co.
- Whyte, W. F., in Alberti, G. (1976): *Power, politics and progress: social change in rural Peru*. New York; Oxford: Elsevier.
- Willer, D., in Willer, J. (1973): *Systematic empiricism: critique of a pseudoscience*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Willis, P. (1980): Notes on method. V S. Hall, in dr. (ur.): *Culture, Media, Language*: 88–95. London: Hutchinson.

Naslov avtorice:

dr. Bojana Lobe

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

Kardeljeva pl. 5, SI-1000 Ljubljana

e-mail: bojana.lobe@fdv.uni-lj.si